

İMÂM EBÛ HANİFE'NİN EHL-İ BEYT MENSUPLARIYLA MÜNASEBETLERİ THE RELATIONSHIPS OF IMAM ABU HANIFA WITH THE MEMBERS OF THE AHL AL-BAYT

Geliş Tarihi: 16.10.2020 Kabul Tarihi: 17.12.2020

ZEKERİYA GÜLER

PROF. DR.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0002-8759-6817

zguler59@hotmail.com

ÖZ

"İmâm Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt Mensuplarıyla Münasebetleri" konulu bu makalede, "Hz. Peygamber'in ailesi, yakın akrabası ve soyu" anlamında Ehl-i beyt'in fazileti, Ebû Hanîfe'nin Ehl-i beyt mensuplarına karşı tutum ve davranışı ele alınmış; maruz kaldıkları maddî-manevî sıkıntılar karşısında hep onların yanında yer aldığı, kalbî yakınlık duyduğu, yönetimlerin siyasi baskıları karşısında onların muhalif duruş ve hareketlerini haklı gördüğü tespit edilmiştir.

Ebû Hanîfe, Zeyd b. Alî Zeynelâbidîn'in muhalif siyasi hareketine maddî ve manevî destek vermiş, onun kardeşi Muhammed el-Bâkır'ın ilim meclisinde bulunmuş ve onun oğlu Ca'fer es-Sâdık ile akran bir âlim olarak dostane ilişki kurup ilmi müzakerelerde bulunmuştur. Ebû Hanîfe'nin ilmi tecrübe ve fıkıh müktesabatının temelinde bulunan sahâbi kaynaklardan birinin Hz. Ali olması, babası ve dedesi vasıtasıyla onun hayır duasını alması, Ehl-i beyt mensuplarına karşı tutum ve davranışını etkilemiş olmalıdır.

Ca'fer es-Sâdık ile beraberliği kastedilerek "İki yıl olmasaydı, Nu'mân helâk olurdu." diye Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen sözün mesnetsiz olup bazı Şifler tarafından istismar edildiği tespit edilmiştir.

Nahtar kelimeler: Ehl-i beyt, Ehl-i beyt mensupları, Ebû Hanîfe, Ca'fer es-Sâdık.

ABSTRACT

In this article on "The Relationships of Imam Abu Hanifa with Ahl al-Bayt Members", the virtue of Ahl al-Bayt in the sense of the "Prophet's family, close relative and lineage" and Abu Hanifa's attitude and behavior towards the members of Ahl al-Bayt are discussed. It was determined that he always stood by them in the face of material and moral difficulties they were subjected to, felt a heartfelt closeness, and saw their opposition and actions justified in the face of political pressures of the administrations.

Abu Hanifa supported Zayd b. Ali Zaynalabidin for his opposition political movement both materially and morally and became a student of his brother Muhammed al-Bâqir and had friendly relations and scientific negotiations with his son Ja'far al-Sâdîq as a peer scholar. Being one of the *sahaba/ashab* sources that are at the basis of Abu Hanifa's scientific experience and fiqh accumulation is Ali b. Abu Tâlib and receiving his blessings through his father and grandfather must have affected his attitude and behavior towards the members of Ahl al-Bayt. And also it has been determined that the statement attributed to Abu Hanifa as "if it were not for two years, Nu'man would have been perished/exhausted" by referring to the association with Ja'far as-Sâdîq was unfounded and exploited by some Shiites.

Key words: Ahl al-Bayt, The members of Ahl al-Bayt, Abu Hanifa, Ja'far as-Sâdîq.

THE RELATIONSHIPS OF IMAM ABU HANİFA WITH THE MEMBERS OF THE AHL AL-BAYT

SUMMARY

The following conclusions have been drawn in this article titled “The relationships of Imam Abu Hanifa with the Members of the Ahl al-Bayt”: Among the terms used to express the family of the Prophet such as *Ahl al-bayt*, *Âl al-bayt*, *Itrat an-Nabi*, *Âl-i Rasûl*, *Âl-i Muhammad*, the term of *Ahl al-bayt* stands out. In addition to the Prophet’s wives, his groom Ali, his daughter Fatima and their children Hasan and Hussain are counted in *Ahl al-Bayt*. Moreover it is also stated that *Âl-i Muhammad* is “high level righteous scholars who have prudence and the competence of *ijtihad*”, and the sentence “Allahumma salli ala Muhammad” signifies “Vouchsafe, O Allah, righteous scholars who are at the top of knowledge in your sight from the ummah of Muhammad”.

Essentially, the virtue of the *Ahl al-Bayt* in the sense of *the family, close relative and lineage of the Prophet* is an undisputed issue. Loving *Ahl al-Bayt* and protect their rights is a necessity of respect for the Prophet. Because there are three things that the Prophet valued and wanted his ummah to be attached to, each of them reminding the other. The first of them is the Qur’an: “I have left such a thing to you that if you show devotion to it, you will never go astray after that: The Book of God”. The second is the Qur’an and Sunnah: “I have left two things for you, you will not go astray as long as you hold on to them tightly: the Book of Allah and the Sunnah of His Prophet”. The third is the Qur’an and *Ahl al-Bayt*: “And I am leaving you two invaluable things / valuable assets (*thaqalayn*). The first is the Book of God, in which there is guidance and light. Take the Book of God and hold fast to it and my *Ahl al-Bayt*. I remind you in the name of Allah, about my *Ahl al-Bayt*, I remind you in the name of Allah, about my *Ahl al-Bayt*, I remind you in the name of Allah, about my *Ahl al-Bayt*”. However, the following hadith, which centers the criteria of *muttaqi* and *taqwa*, is seen as a warning for those who do not fulfill the responsibility of this despite claiming that he is a member of the *Ahl al-Bayt*: “My *Ahl al-Bayt* is the closest people to me among people, they think they are. However, it is not so. My friends are those who fear Allah and have a sense of duty and responsibility, no matter who or where they are.”

As far as we can see, Abu Hanifa, who spent fifty-two years of his life in the rule of the Umayyads and eighteen years of the Abbasids, always had good relations with the members of the *Ahl al-Bayt* and Ali’s children, and supported them with both morally and materially. Scientific tradition and historical experience centered on rightness, fairness and moderation that

was inherited by Abu Hanifa, as well as the facts he witnessed and lived himself, must have had an impact on his attitude and behavior. First of all, it is known that through his father Thabit and grandfather Zûâtâ, Abu Hanifa, also his family and generation are shareholders in Ali's erstwhile blessings. In addition to one of the sources come from *sahâbah/ashâb* that at the basis of Abu Hanifa's scientific experience and fiqh accumulation is Ali b. Abu Talib. As indicated before, Ali's blessings that came through his father and grandfather must have affected Abu Hanife's attitude and behavior towards the members of the *Ahl al-Bayt*.

Abu Hanifa's support to Zayd b. Ali Zaynalabidin for his opposition political movement and being a student of Abu Ja'far Muhammad el-Bâqir, brother of Zayd b. Ali, and accompanying with his son Ja'far as-Sâdiq as a peer scholar and making scientific negotiations and appreciating each other and his meeting with members of the *Ahl al-Bayt* such as Abu Muhammad Abdullah b. Hasan b. Hasan and his son Muhammad an-Nafs az-Zakiyya sets an example in this regard.

Referring to the period of time Abu Hanifa spent with Ja'far as-Sâdiq, who came into the world in the same year with him (80 hijri) and died two years before him (148 hijri), he said, "If it were not for two years, Nu'man would have been perished (Law-la as-sanataan la-halaka an-Nu'man)" consists of a mere claim. With this unfounded word attributed to Abu Hanifa by some Shiites in recent times, it is claimed that he did not leave Ja'far al-Sâdiq for two years and received knowledge from him, especially learned the fiqh of Shi'ah, fulfilled his will and advice and saved him from being perished. As a matter of fact, this claim means that the love-respect-centered relationship between two peer scholars is diverted from its main course. Moreover, it is inconceivable that Abu Hanifa, who had a superior moral-spiritual identity and personality in addition to a full *fatwa* and *ijtihad* capacity in his life before the aforementioned two years, was introduced as "the scholar who is the best aware of trust, loyalty and responsibility" to be presented as such in above-cited. Moreover, academic studies have been able to determine that Abu Hanifa's hadiths narrated from Ja'far as-Sâdiq aren't more than three. It is also a fact that this mythical word, which has no scientific value, was exploited especially by Imamiyya Shia and some Sufis. Likewise Ja'far as-Sâdiq is the mujtahid imam of Ja'fari fiqh and an important figure in the history of Sufism is also mentioned among *sâdât* (*great masters*) such as Naqshbandiyyah and Baktashiyyah.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi olarak Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin hilâfetini meşru gören, “sahâbeye sövmemeyi, kadere imanı ve günahı sebebiyle kimseyi tekfir etmemeyi” *Ehl-i sünnet* olmanın gereği sayan İmam Ebû Hanîfe'nin Ehl-i beyt mensuplarıyla münasebetleri, temel vasfı “ümme-i vasat” olan müslümanların bireysel ve toplumsal hayatlarına itidal, birlik ve dirlik kazandırması bakımından önem taşır. Zira Ehl-i beyt, bütün İslâm dünyasının ve toplum kesimlerinin ortak değeridir.

Ömrünün elli iki yılını Emevîler, on sekiz yılını Abbâsîler döneminde geçirerek yaşadığı asırda Emevî devletinin yıkılışına Abbasî devletinin ise kuruluşuna şahit olan Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) siyasi duruşu, bu devletlerin halife ve valileri tarafından dikkatle takip ediliyordu. Onun toplum üzerindeki nüfuzundan faydalanmak isteyen Emevîler'in son Irak valisi İbn Hubeyre (ö. 133/750), kendisine Kûfe kadılığı veya beytülmâl eminliği teklif etmesine rağmen ikna edip kabul ettirememişti. Ayrıca Ebû Hanîfe, İbn Hubeyre tarafından yirmi kamçı cezasına çarptırılması üzerine dünyadaki bu işkenceyi Allah'ın âhiretteki azabına tercih ettiğini açıklamıştı. Annesine çok düşkün olan Ebû Hanîfe'nin hapisten çıktığında da “Annemin bana duyduğu hüznün ve keder, benim için darptan daha zor oldu”¹ demişti. Daha sonra Ebû Hanîfe, Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775) tarafından teklif edilen kadılık görevini kabul etmediğinden hapse atılıp ezaya maruz kalmıştı.² Zira böyle bir görevi kabul etmek, onu, ilmî-ahlâkî şahsiyetinin ve itibarının istismar edilerek mevcut yönetime destek vereceği izlenimine, haksız ve keyfi uygulamalara alet edileceği endişesine sevk ediyordu. Bilâhare darp

¹ Bkz. Hatîb Bağdâdî, *Târîh*, 15: 449; İbn Abdilberr, *el-İntikâ*, 138; Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 15-17; Sâlihî, *Ukûdü'l-cümân*, 313.

² Bkz. Hatîb Bağdâdî, *Târîh*, 15: 450-452.

ve mihneye maruz kalan Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855), Ebû Hanîfe'nin yaşadığı sıkıntıyı düşünüp onun için rahmet niyazında bulunması,³ onun bu endişesinin yerinde olduğunu göstermişti.

“Güven, sadâkat ve sorumluluğun çok iyi farkında olan âlim” diye tanıtılan Ebû Hanîfe'nin, bazı kaynaklarda hapisanede şehit edildiğine dair bilgi olmakla birlikte onun, hapisten çıktıktan sonra mecburi ikamete tabi tutulduğu evinde vefat ettiği de belirtilmektedir.⁴

İşte bu yazıda, kendisine “İmâm-ı Âzam” payesi verilen Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in ailesi, yakın akrabası ve soyu anlamındaki Ehl-i beyt sevgisi ve saygısı, Ali evladı ve Ehl-i beyt mensuplarıyla münasebetleri tesbite çalışılarak “Geçmiş, bugüne suyun suya benzediğinden daha fazla benzer.” sözü gereği günümüz meselelerine ışık tutması hedeflenmektedir. Nitekim bizzat Ebû Hanîfe, şu tavsiyede bulunmuştur: “Âlimlerin hayat hikâyelerini öğrenmek ve ders halkalarında bulunup onlarla hemhâl olmak, bana pek çok fıkıh meselesinden daha öncelikli geliyor. Zira bunlar, ulema topluluğunun âdâp ve ahlâkı demektir.”⁵

Ehl-i Beyt

Hz. Peygamber'in aile efradını (ev halkını) ifade etmek üzere *Ehl-i beyt*, *Âl-i beyt*, *İtretü'n-Nebî*, *Âl-ı Rasûl*, *Âl-i Muhammed* gibi terkipler kullanılır. Bunlar arasında en yaygın olanı *Ehl-i beyt*'tir. *Ehl* kelimesinin müradifi olan *Âl* kelimesi, Hz. Peygamber'in ailesi; hanımları, çocukları ve yakın akrabası anlamına geldiği gibi, hak veya batılın önderlerine tabi olup inanç ve eylem birliği içinde olanlar anlamında da kullanılır. *İtret* kelimesinin de Ehl-i beyt'in müradifi olarak kullanıldığı görülür. Bu bilgilere yer veren Arap dilcisi, tefsir ve hadis âlimi Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *Âl-i Muhammed*'in “basi-ret sahibi ve ictihad ehliyetini haiz olan yüksek seviyedeki sâlih âlimler” olduğunu vurgular. Ona göre namazında “Allâhumme salli alâ Muhammedin” diye dua eden kimse, “Allahım, Muhammed'in ümmetinden senin katında ilimde zirve olan sâlih âlimler lütfet” anlamında niyazda bulunmuş olur.⁶

Hadislerde, Hz. Peygamber'in miras olarak bırakıp ümmetinin bağlanmasını istediği üç değerli şey zikredilir: Kur'ân⁷, Kur'ân ve Sünnet⁸, Kur'ân ve Ehl-i beyt. Bu değerli emanetlerden *Kur'ân ve Ehl-i beyt* için

³ Hatîb Bağdâdî, *Târîh*, 15: 449; Sâlihî, *Ukûdü'l-cümân*, 314.

⁴ Ebû Hanîfe'nin nesebi ve vefatına dair görüşler için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6: 394-395, 401-403; Mustafâ Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 131, 133; Mürteza Bedir, *Ebu Hanîfe*, 15-18.

⁵ İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni'l-ilmî ve fadlih*, 1: 127.

⁶ Fîrûzâbâdî, *es-Silâtü ve'l-büşer fi's-salâti alâ hayri'l-beşer*, 105-109; Sehâvî, *el-Kavlü'l-bedî*, 87.

⁷ Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57.

⁸ Muvattâ, “Kader”, 3.

delil teşkil eden bir hadisin, makale konusunu doğrudan ilgilendirdiğinden burada zikredilmesi uygun olacaktır: “(...) Ve ben size paha biçilmez iki şey/değerli varlık (sekaleyn) bırakıyorum. Onlardan ilki Allah’ın kitabıdır ki, onda hidayet ve nur vardır. Allah’ın kitabını alın ve ona sımsıkı sarılın. Bir de Ehl-i beytim. Ehl-i beytim hakkında Allah’tan korkun, Ehl-i beytim hakkında Allah’tan korkun, Ehl-i beytim hakkında Allah’tan korkun!”⁹

Bu hadislerde “Kitâbullah” vurgusunun Vedâ haccında, sekaleyn hadisi veya Ehl-i beyt vurgusunun ise oradan dönerken Gadir-i Hum’da özellikle Hz. Ali aleyhindeki söylenti ve fitne ihtimali üzerine daha çok Medinelilerin bulunduğu bir topluluğa yönelik yapıldığı bilinmektedir. “Ehl-i beyt hakkında Allah’tan korkmak”, sonuç itibarıyla onları sevip saymayı, onların vakar ve hukukunu korumayı, onları tanıyıp ilim ve tecrübelerinden faydalanmayı beraberinde getirir. Ne var ki, “Ehl-i beyt’in, Şia’nın iddia ettiği gibi, Kur’ân seviyesinde veya onun ardından bir hidayet kaynağı olarak görülmesi mümkün değildir. Kıyamete kadar kalıcı rehberliğin kaynağı, Allah’ın kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm ve bu kitapta güzel bir örnek olarak gösterilen Peygamber’in (s.a.s.) sünnet ve sîreti olacaktır”.¹⁰ Zira Ehl-i beyt’in varlık sebebi ve değeri, dinin iki kaynağı olan Kur’ân ve Sünnet ile kaimdir.

Ehl-i beyt’in kimlerden oluştuğu suâlne cevap verebilmek için “tathîr âyeti” ile “kisâ hadisi”nin öncelikle göz önünde bulundurulmalıdır. *Tathîr âyeti* diye bilinen âyet-i kerimeye¹¹ göre Hz. Peygamber’in eşleri Ehl-i beyt’tir. Bu âyetin tefsirine dair “Kisâ (âl-i abâ, ehl-i abâ) hadisi” diye bilinen hadis ise şudur: (Müminlerin annesi) Ümmü Seleme’nin evinde “Ey Ehl-i beyt! Allah kusur ve günahlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak ister.” (Ahzâb sûresi, 33/33) âyeti nazil olunca, Peygamber (s.a.s.) Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’i çağırarak onların üzerine bir örtü örttü. Ali de arkasında idi. Onun üzerini de örttü (abasının altına aldı). Sonra şöyle dua etti: “Allahım, bunlar benim Ehl-i beytim ve yakınlarım. Onlardan günahları gider ve onları tertemiz kıl”. Bunun üzerine Ümmü Seleme, “Ben de onlarla beraber miyim ey Allah’ın Elçisi?” diye sordu. Peygamber (s.a.s.), “Sen yerinde dur, sen zaten hayır üzerindesin” diye cevap verdi.¹²

⁹ Müslim, “*Fezâilü’s-sahâbe*”, 36; Dârimî, “*Fezâilü’l-Kur’ân*”, 1.

¹⁰ Adil Yavuz, “Ehl-i Sünnet’e Göre Ehl-i Beyt’in Konumu -Sekaleyn Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Marife*, y. 5/3 (Kış 2005), 360.

¹¹ *Tathîr âyeti* diye bilinen âyet-i kerime şudur: “Evlerinizde vakarınızla oturun, câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılarak çıkmayın, namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Elçisine itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah’ın istediği, sizden her türlü kirliliği/kötülüğü gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir. Evlerinizde Allah’ın âyetlerinin okunduğunu ve hikmetin söylendiğini unutmayın. Allah içinizden geçenleri en ince ayrıntılarına kadar bilir ve her şeyden haberdârdır” (el-Ahzâb sûresi, 33/33-34).

¹² Tirmizî, “Tefsir”, 33, “Menâkıb”, 31, 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/ 292, 298, 304. “Hz. Peygamber’i ve yakın akrabasından belli kişileri ifade eden, daha çok Fars ve Türk edebiyatında kullanılan bir tabir” olarak *Âl-i abâ*, Şîî telakkiye göre Ehl-i

Bu hadise göre, Hz. Peygamber'in eşlerine ilaveten Ali, Fâtıma ve evlatları Hasan ile Hüseyin Ehl-i beyt içindedir. "Sekaleyn hadîsi"nin Zeyd b. Erkam tarikinin sonunda, Hz. Peygamber'in esas Ehl-i beytinin, Âl-i Ali, Âl-i Akil, Âl-i Ca'fer ve Âl-i Abbâs olduğunu belirten haber ise *mevkuf* olup Zeyd b. Erkam'ın kavli olduğu neticesine ulaşılmış ve onların Ehl-i beyt listesine dâhil edilmesi hüsn-i kabul görmemiştir. Ayrıca Vâsile b. Eska' ile Selmân el-Fârisî'nin Ehl-i beyt'ten olduğunu belirten rivayetlerin, onların Ehl-i beyt'e dâhil olduklarını göstermediği, senedi *zayıf* olan bu haberlerin hakikat değil mecaza hamledilerek birer taltif payesi ve fazilet beyanı şeklinde anlaşılması gerektiği tespit edilmiştir.¹³

Nitekim "Ehl-i beyt" konulu şu hadis, bir taraftan pak ve temiz (tayyib ve tahir) olmadığı halde kendisini "Âl-i Muhammed"e mensup göyerek bunu istismar eden kimseleri uyarırken, diğer taraftan Allah'ın azabından ve gazabından sakınıp görev ve sorumluluk bilincine sahip olan müttaki müminleri taltif edip müjdeler: "Benim şu Ehl-i beytim, kendilerinin insanlar arasında bana en yakın kimseler olduklarını düşünüyorlar. Halbuki öyle değil. Benim dostlarım, müttaki kimselerdir, kimler ve nerede olursa olsunlar fark etmez."¹⁴ İsnadı *sahih* olan bu hadis, Resûl-i Ekrem'in Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken tavsiyede bulunmak üzere onunla beraber çıkıp bir ara yüzünü Medine'ye çevirdiği sırada vârid olmuştur.

Yeri gelmişken şu tesbit ve değerlendirmeye işaret etmekte fayda vardır: "Ali-Fâtıma soyundan gelen imamlar zinciri veya onları takip eden sey-

---

Beyt, beş kişilik Âl-i abâ'dan ibarettir. Zira Hz. Peygamber ile birlikte abâya bürünenlerin sayısı beştir. Bunlar *hamse-i Âl-i abâ* veya *pençe-i Âl-i abâ* diye anılır. Şîa'ya göre *Âl-i abâ*, Hz. Peygamber'in bu duası sayesinde günahattan korunmuştur. Ehl-i sünnet'e göre ise peygamberlerden başka hiç kimse masum değildir (bkz. Süleyman Uludağ, "Âl-i abâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 306-307).

¹³ Bkz. Adil Yavuz, "Kisâ Hadisi Rivayetleri ve Ehl-i Beyt Kimliği", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 19, Bahar 2005, 172, 176. Ebubekir Sifil, "Ehl-i Sünnet'in Ehl-i Beyt'e Bakışı", *Rihle*, yıl 5/17, Ocak-Mart 2014, 7-8. Ehl-i Beyt hakkında geniş bilgi için bkz. M. Bahaüddin Varol, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, İstanbul: ts.; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı*, İstanbul 2018.

¹⁴ İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1: 93. Nitekim Yaşar Özdemir tarafından hazırlanan *Ehl-i Beyt Kavramının Teolojik Analizi* başlıklı yüksek lisans tezinin (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2014) ulaştığı sonuç (s. 82) şöyledir: "Öyleyse asıl ihtiyaç duyulan, Ehl-i Beyt'in kim olduğunun dar anlamda tanımlanmasından ziyade Ehl-i Beyt'e mensup olmayı siyasi ve dini bir ayrıcalık olmaktan çıkarmaktır. Ancak burada bizim niyetimiz Hz. Peygamber ve ona kan bağıyla bağlı olanları sevmekten insanları vazgeçirmeye çalışmak değildir. Zaten bu mümkün de değildir. Sevilmeye en layık olan Hz. Peygamber'dir. Elbetteki ona yakın olanlar da sevicektir. İfade etmeye çalıştığımız şey, üstünlük algısının İslam akidesinde soy ile değil takva ile olduğudur. Mensup olunan bu soy Hz. Peygamber soyu dahi olsa bu durum değişmemelidir. Bizim benimsediğimiz, "Ehl-i Beyt, Kâbe Ehl-i'dir" görüşü tüm inançlılara, Kur'an ve Sünnet'in de öğretisiyle örtüşür mahiyette, aynı gözle bakma sonucunu doğuracağından en isabetli görüşün bu olduğu kanaatindeyiz".

yid ve şerifler Ehl-i beyt'in nesli olur ama Ehl-i beyt'in kendisi olamaz. Zira Ehl-i beyt, Hz. Peygamber'in hayatında ev halkını oluşturan şahıslarla sınırlı olup onların ölmesi ile de sona ermiştir."¹⁵ "Ehl-i Beyt tabirine kavram olarak farklı anlamlar yüklenmesinin ve siyasi amaçlar için kullanılmasının başlangıcı Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonradır. Kavramın anlam ve fonksiyon açısından değişiminin belki tek sebebi değil ama en önemli sebebi Hz. Hüseyin'in şehid edilmesi olmuştur."¹⁶

1. Ebû Hanîfe ve Ehl-i Beyt Mensupları

Hicrî 80 yılında Kûfe'de dünyaya gelen Ebû Hanîfe'nin tam adı, Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh et-Teymî el-Kûfî'dir. Fars asıllı olduğu görüşü ağır basan Ebû Hanîfe'nin ve neslinin, babası Sâbit ve dedesi Zûtâ vasıtasıyla Hz. Ali'nin hayır ve bereket duasını aldığı bilinir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin torunu İsmail b. Hammâd'ın, "Biz, Ali'nin bu duasını Allah'ın kabul buyurmuş olmasını umuyoruz."¹⁷ dediği nakledilir.

Ebû Hanîfe'nin ilmî tecrübe ve fıkıh müktesabatının sahâbî kaynakları arasında Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs bulunmaktadır.¹⁸ Ebû Hanîfe, kendisiyle savaşan muhalifleri "mümin" olarak isimlendirip itidal vurgusu yapan Hz. Ali'yi¹⁹ akâid, fetva ve kaza meselelerinde örnek âlim görüp onun yöntemini esas almıştır. Ebû Hanîfe, kırâat ilmini de Kûfeli tâbiîn ve kırâat-i seb'a imamlarından biri olan Âsım b. Bedel'den (ö. 127/745) almıştır. İmam Âsım ise Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 72/691) vasıtasıyla Ali b. Ebî Tâlib'in (ö. 40/661) kırâatini almıştır. Bu silsileye göre Ebû Hanîfe'nin kırâati, bir *fem-i muhsin* olarak Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Ebû Hanîfe'nin Hz. Ali'ye dayanan fıkıh ve kırâat ilmi yanında, ondan aldığı hayır ve bereket duasıyla yükselen duygu yüklü ilişki, onun Ehl-i beyt mensuplarına karşı tutum ve davranışını etkilemiş olmalıdır. Ona göre Hz. Ali, Ebû Bekir ve Ömer'den sonra en faziletli sahâbîdir. Onun Hz. Osman'a olan sevgisi de müsellemdir.

Ehl-i beyt mensuplarından Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733) ile Zeyd b.

¹⁵ Yusuf Açıkel, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, 351, 367.

¹⁶ Varol, M. Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, 288.

¹⁷ Hatîb Bağdâdî, *Târîh*, 15: 448; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, 6: 395.

¹⁸ Hatîb Bağdâdî, *Târîh*, 15: 458.

¹⁹ Ebû Hanîfe, *Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osmân el-Bettî*, 69 (tercüme: 81). Bu meselenin ardından Ebû Hanîfe'nin Osman el-Bettî'ye şu tavsiyesi anlamlıdır: "Bil ki, öğrendiğiniz/bildiğiniz ve insanlara öğrettiklerinizin en üstünü sünnettir. Sana yaraşan, kendilerinden sünneti öğrenmeleri gereken ehil kimseleri tanımandır". Burada *sünnet*, "İlk dönemde sahâbe arasında oluşan ve Resûl-i Ekrem'e kadar uzanan uygulama (sünnet-i mâziye)" mânasında kullanılmış olmalıdır. Onun talebesi Ebû Yûsuf'un şu sözü de burada kaydedilmelidir: "Ben hadisin tefsirini Ebû Hanîfe'den daha iyi bilen birini görmedim;" İbn Abdilberr, *el-İntikâ*, 139; Hatîb Bağdâdî, *Târîh*, 15: 466.

Ali Zeynelâbidîn'in (ö. 122/740) ilim ve tecrübelerinden faydalanan Ebû Hanîfe, on sekiz yıl gibi uzun süre hocası Hammâd b. Ebû Süleyman'ın (ö. 120/738) ders halkasına devam etmiş ve ona vekâleten ders vermiştir. Aslen İsfahanlı olan Hammâd, döneminin Kûfe fakihidir. Hammâd'ın hocası İbrahim en-Nehaî'nin (ö. 96/714), zalim lakabıyla meşhur Emevî valisi Haccâc'ın (ö. 95/714)²⁰ ölümü üzerine şükür secdesine kapanıp sevinç gözyaşları dökmesi, onun, yönetime karşı olan rahatsızlığının bir işareti sayılmalıdır. İbrahim en-Nehaî'nin Hz. Ali'yi, Ebû Bekir ve Ömer'den üstün saymamakla birlikte onu Hz. Osman'dan daha çok sevdiği, fakat Hz. Osman aleyhine konuşulmasına rıza göstermediği bilinmektedir.

“Ben Ali ile Osman'ı her ikisini de seven ama ikisi için de af ve mağfaret niyaz edenlerdenim.” diyen Kûfeli tâbîî hadis âlimi eş-Şa'bi²¹ veya “Ali ile Osman'ın sevgisi ancak büyük insanların (nübelâ) gönüllerinde birleşir.”²² diyen Kûfeli zâhid âlim Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) ilham kaynaklarından biri, Hammâd vasıtasıyla İbrahim en-Nehaî olmalıdır. Kaldı ki Ebû Hanîfe'nin önde gelen Kûfeli talebesi Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798), “Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe'ye benden daha çok tâbidir.”²³ dediği nakledilir. Şüphesiz Ebû Hanîfe'nin, bizzat gördüğü ve yaşadığı gerçekler yanında tevarüs ettiği ilmî gelenekten izler taşıması ve hoca-talebe ilişkisinden etkilenmemesi mümkün değildir.

Nitekim Halife Ömer b. Abdülazîz gibi istisnalar bir tarafa²⁴ Emevî-

²⁰ Zehebî'nin, “Allah, Haccâc'ı 95 senesinde Ramazan ayında helâk etti. Biz ona şetmederiz, onu sevmeyiz, aksine Allah için ona buğzederiz.” dediği ve Haccâc'ın “Ehl-i beyt'in amansız düşmanı olan Emevîler'e daima sadık kaldığı, Hz. Ali soyundan olan hanımını Abdülmelik b. Mervân'ın emriyle boşadığı için kendisine “nâsibi” (Ehl-i beyt'e muhalif) denildiği, Emevîler'in muhaliflerine karşı çok sert ve acımasız davrandığı, aralarında Enes b. Mâlik'in de bulunduğu pek çok kişiye zulmettiği, meşhur mühâddis ve müfessir Saîd b. Cübeyr dâhil binlerce kişiyi öldürttüğü” (bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5: 199; İrfan Aycan, “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14: 428) biliniz.

²¹ İbn Asâkir, *Târihu medînet-i Dimaşk*, 25: 371. eş-Şa'bi'den şu söz de nakledilir: “Ebû Bekir ile Ömer'i sevmek ve onların faziletlerini tanımak sünnettendir” (Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4: 310.). Ondandır nakledilen diğer bir söz de şudur: “Ümmet dört grup oldu: Ali'yi sevip Osman'a buğzeden, Osman'ı sevip Aliye buğz eden, her ikisini seven, her ikisine buğzeden”. O, “sen hangisindensin?” suâline de “her ikisine buğzeden!” diye cevap verdi (Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4: 308). eş-Şa'bi ile Ebû Hanîfe arasındaki ilmî münasebet için bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 66, 68; Ali Pekcan, “İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19, 2012, 12-13.

²² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 273.

²³ İbn Abdilberr, *el-Intikâ*, 128.

²⁴ Muhammed el-Bâkir'ın şu sözü, Ömer b. Abdülazîz'in Ehl-i beyt nesline yönelik icraatlarının arkaplanına işaret eder: “Her kavmin bir necibi vardır. Ümeyye Oğulları'nın necibi de Ömer b. Abdülazîz'dir. O, kıyamet günü tek başına bir ümmet olarak haşr olunacaktır”. Bkz. Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 5: 120.

ler'in, Resûl-i Ekrem'in "kardeşlerim (ihvân)"²⁵ diye nitelediği ümmet bilincine sahip çıkmayıp Arap asabiyetini gösteren tutum ve davranışları, gayr-i âdil yönetim tarzları, Ehl-i beyt'e yönelik zulüm, baskı ve sert politikaları,²⁶ Ebû Hanîfe'nin doğrudan veya dolaylı olarak eleştirilerine ve muhalif kalmasına yol açmıştı. Emevîler ve Abbâsîler döneminde Ehl-i beyt'e mensup imamların maruz kaldıkları sıkıntılar²⁷ karşısında Ebû Hanîfe onların yanında yer aldı hatta muhalif duruş ve hareketlerini haklı gördü. Bu sebeple Ebû Hanîfe, hocaları arasında sayılan²⁸ ve Hz. Hüseyin'in torunu olan Zeyd b. Alî Zeynelâbidîn'in döneminin Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'e karşı başlattığı başkaldırıya "Onun bu hareketi Peygamber'in (s.a.s.) Bedir harbine çıkışına benzer."²⁹ diyerek destek verdi. Onun bu hareketine fiilen katılmayıp maddî-manevî destek vermekle yetinen Ebû Hanîfe, Hz. Hüseyin'i yalnız bırakan Kûfe halkının, muhtemelen onun torunu Zeyd'i de yalnız bırakacağıının farkındadır. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin,

²⁵ "Kardeşlerimizi (ihvân) görmeyi arzu ederdim. 'Ey Allah'ın Elçisi, biz senin kardeşlerin değil miyiz?' diye sorulan suâle Resûlullah (s.a.s.) şöyle cevap verdi: "Siz benim ashâbımsınız. Kardeşlerimiz ise henüz gelmediler." (Müslim, "Tahâret", 39; Muvatta', "Tahâret", 28).

²⁶ Yusuf Açık, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, s. 323; M. Bahaüddin Varol, "İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar", *Marîfe Dergisi*, 3/3 (Kış 2004), 72-82; Zekeriya Doğrusözlü, "Ehl-i Beyt Mensuplarının Dönemin İktidarları ile Olan İlişkileri", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, (Güz 2016) 140-141.

²⁷ Burada şu tesbit ve değerlendirmeye yer vermekte fayda var: "Halife Mansûr (ö. 158/175), (...) her zaman Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdik gibi ileri gelen şahsiyetleri iyi örnekler olarak göstermiştir. Ne var ki Sâdik'in barışçı mizacı, Abbasilerin gözünde onu potansiyel bir tehdit olmaktan çıkarılamamıştır. Çünkü o, Abbasilerin tabii muhalifleri olan Ali Oğulları'nın önemli bir temsilcisiydi" (Cemil Hakyemez, "Abbasi Devletine Yönelik Ali Oğulları veya Şîi Tehdidi", *AÜSBED*, 2007, 9/1, 330-332). "Bununla birlikte imamların nisbeten rahat oldukları hatta bizzat halifeler tarafından saraylarda ağırlandıkları zamanlar da olmuştur. Dolayısı ile iddia edildiği gibi Ehl-i Beyt sürekli baskıya maruz bırakılmamış, dönemin konjonktürüne göre imamların iktidarlarla olan ilişkileri kimi zaman gergin olmuş kimi zaman da dostane olmuştur" (Zekeriya Doğrusözlü, "Ehl-i Beyt Mensuplarının Dönemin İktidarları ile Olan İlişkileri", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, (Güz 2016), 141. "Burada dikkat çekilebilecek asıl husus, Ehl-i Beyt davası ile öne çıkıp hak iddia edebilecek olan Ehl-i Beyt zürriyetinden Ali b. Hüseyin ile oğulları Muhammed el-Bâkır ve Câfer-i Sâdik'in siyasetle ilgilenmedikleri ve Ümeyye oğulları ile iyi ilişki içerisinde bulunmalarıdır" (Varol, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, 291-292.)

²⁸ Ebû Hanîfe'nin iki yıl Zeyd b. Ali'nin yanından ayrılmayıp ona talebelik yaptığı dair bilgi, Ebû Zehra (bkz. *Ebû Hanîfe*, 70) tarafından şöyle tenkid edilir: "Bizim onun Zeyd ile karşılaştığında şüphemiz yok. Lakin onun yanından ayrılmayıp ona talebelik yaptığını kabul etmiyoruz. Belki böyle bir mülazemet olmaksızın karşılaşmalarda onun ilim ve tecrübesinden faydalanmıştır".

²⁹ Mekkî, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, 239; Abdülhalîm el-Cündî, *el-İmâm Ca'fer es-Sâdik*, 155.

Zeyd b. Ali'ye hasta olduğu ya da insanların kendisine bıraktıkları emanetlerin akıbetinden endişe ettiğiinden bu harekete fiilen iştirak edemeyeceğini özür dileyerek bildirdiği de ifade edilir.³⁰

Öte yandan baba tarafından Hz. Hüseyin'in, anne tarafından Hz. Hasan'ın torunu olan Muhammed el-Bâkır'ın Medine'de ilim ve tedris faaliyetleri yanında Emevîler'e karşı babası Ali Zeynelâbidîn (ö. 94/712)³¹ gibi sükûnet (kuûd) siyaseti izlediği, yani yönetimle doğrudan mücadele etmediği, hatta kardeşi Zeyd b. Ali'nin düşünce ve hareketini benimsemeyip onu uyardığı da ifade edilir. Kezâ, Ca'fer es-Sâdık'ın da babası Muhammed el-Bâkır gibi siyaset uzak durup ilim ve tedris faaliyetleriyle meşgul olduğu, Muhammed en-Nefsüzzekiyye'yi (ö. 145/762) Abbâsîler'e karşı "hurûc"dan vazgeçirip onu itaate teşvik ettiği görülür.³²

Muhammed el-Bâkır'ın, ilk üç halifenin aleyhinde konuşmaması, huzurunda onları zemmeden bazı Iraklılara öğüt vermesi, hatta "Sizler 'Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş (gelip geçmiş) olan kardeşlerimizi başıyla ve iman edenlere karşı kalplerimizde hiçbir kin ve düşmanlık bırakma!'"³³ diyenlerden değilsiniz" diyerek huzurundan kovması,³⁴ altı çizilmesi gereken bir husustur. Burada güzel bir tevafuk olarak belirtilmelidir ki, Muhammed el-Bâkır'ın oğlu Ca'fer es-Sâdık da kendisine Cemel, Sıffîn ve Kerbelâ vak'alarına adı karışanların durumu sorulduğunda şu âyeti okuyarak cevap vermişti: "Onlar hakkındaki bilgi yalnızca Rabbimin katında bir kitapta (toplumları bağlı kıldığı yasalar örgüsünde yazılı) bulunur. Benim Rabbim asla yanılmaz ve asla unutmaz." (Tâhâ sûresi. 20/52).³⁵

Şu tesbit ve değerlendirme, Abbâsîler devrinde Ehl-i beyt torunlarının

³⁰ Bkz. Bezzâzî, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, 267; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*, 239. Korkmaz-Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Araındaki Hoca-Talebe İlişkisi", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 5/2 (Aralık 2019), 1161. Ebû Hanîfe'nin siyasi duruşunda pasif ve aktif muhalefetin yeri hakkında bkz. Mevlüt Uyanık, "İslâm Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû Hanîfe'nin Siyasi Duruşu -Sivil İtaatsizlik Kavramı Bağlamında Bir Okuma-", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi* (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), 1: 119-133. Ayrıca siyasi arkaplan: Emevîler ve Irak isyanlarına dair bkz. Mürteza Bedir, *Ebu Hanîfe*, 18-22.

³¹ Hz. Hüseyin'in oğlu olan Alî Zeynelâbidîn, Rasûl-i Ekrem'in ve Hz. Hüseyin'in neslini devam ettirdiği için "Âdem-i âl-i abâ" ve "Ebu'l-eimme" diye anılır. Onun "Ey Iraklılar! Bizi İslâm kardeşliği sevgisiyle seviniz, sakın putlara tapar gibi sevmeyiniz. Zira bu şekildeki sevginiz bizim için sadece bir ar ve utanç vesilesidir" sözü câlib-i dikkattir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4: 398; Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44: 365.

³² Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3: 833.

³³ el-Haşr, 59/10.

³⁴ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 70. Ondan önce aynı suâle muhatap olan Abdullah b. Abbâs'ın da bu âyeti okuyarak cevap verdiği görülür.

³⁵ İbn Abbâs ve Ca'fer es-Sâdık'ın cevapları için bkz. Bâkîllânî, *el-İnsâf fi mâ yecibu i tikâduh*, 60.

maruz kaldıkları durum karşısında Ebû Hanîfe'nin takip ettiği siyaseti özetlemesi bakımından kayda değer görülmelidir:

“Ebû Hanîfe'nin Abbâsîler'e karşı nisbeten mutedil tutumu, Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın iki oğlundan Muhammed en-Nefsüzzekîyye'nin 145'te Medine'de, İbrâhim'in de Irak'ta Abbâsî hilâfetine karşı ayaklanmaları üzerine öldürülerek isyanların bastırılması ve 140 (758) yılından beri hapiste olan babaları Abdullah'ın da aynı yıl hapiste ölmesine kadar sürmüş, fakat bu olaylardan sonra Abbâsî hilâfetine karşı açıkça tavır almaya başlamıştır.”³⁶

Aynı şekilde “Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in, hilâfeti Abbâsîler'den önce -özellikle Ebû Ca'fer ve kardeşlerinin biatlarıyla- gerçekleştiği için Muhammed b. Abdullah'ı destekledikleri, hatta İmam Mâlik'in Mansûr'un hal'ine fetva vererek Muhammed'e (en-Nefsüzzekîyye) biatı teşvik ettiği kaydedilir”.³⁷

Görebildiğimiz kadarıyla Ebû Hanîfe, Zeyd b. Ali, onun kardeşi Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), onun oğlu Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Medine'de Ali evladının reisi olan Ebû Muhammed Abdullah b. Hasan b. Hasan (ö. 145/762), onun oğlu Muhammed b. Abdullah en-Nefsüzzekîyye gibi Ehl-i beyt'e mensup âlimlerle görüşüp akâid ve fıkıh konularında müzakerelerde bulunarak onlardan faydalanmış, ictimâî-siyasî konularda maddî-manevî varlığıyla onlara destek olmuştur. Burada onlardan Ca'fer es-Sâdık'ın, Ebû Hanîfe ile münasebetine özellikle işaret etmekte fayda vardır.

Bilindiği üzere, İsnâaşeriyye'nin altıncı imamı olan Ca'fer es-Sâdık, beşinci imam Muhammed el-Bâkır'ın oğludur. Tam adı, Ebû Abdillâh Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî el-Medenî'dir. Ca'fer es-Sâdık'ın nesebi baba tarafından Hz. Ali'ye, anne tarafından da Hz. Ebû Bekir'e ulaşır.

Ca'fer es-Sâdık, amcası Zeyd b. Ali'nin şehadetinden sonra siyasetten uzaklaşıp kendisini tamamen ilme vakfetmiş, ahlaki-manevi bir şahsiyet olarak birleştirici tutum ve davranışlarıyla toplum üzerinde tesir icra etmiştir. Her kesimden hürmet ve itibar görmeye birlikte o, ehl-i dalâlet görülen fırkalarla mücadele etmekten de geri durmamıştır. Ca'ferî fıkının imamı ve tasavvuf tarihinin önemli bir siması olarak Ca'fer es-Sâdık, Nakşibendiyye ve Bektâşîyye gibi tarikatların silsilelerinde yer almıştır.

2. Ebû Hanîfe ve Ca'fer es-Sâdık

Ca'fer es-Sâdık ile Ebû Hanîfe arasında Medine ve Irak'ta ilmî müza-

³⁶ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 133.

³⁷ Mustafa Öz, “Muhammed b. Abdullah el-Mehdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 490.

kere, müşavere ve münakaşaların cereyan ettiği, bir ilim meclisinde bazı müşkil meselelere cevap veren Ca'fer es-Sâdık hakkında Ebû Hanîfe'nin, "Ben ondan daha fakih birisini görmedim."³⁸ dediği bilinir. Akran bir âlim olarak Ca'fer es-Sâdık'ın da Ebû Hanîfe hakkında benzer bir takdir cümlesi sarf etmesi gayet tabiidir.

Muhammed Ebû Zehra diyor ki: "İmam Ebû Hanîfe, İmam Ca'fer'den birçok rivâyette bulunmuştur. İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed'in *el-Âsâr* isimli eserlerini okuduğumuz zaman Ebû Hanîfe'nin Ca'fer Sâdık'tan hiç de az olmayan birçok yerde rivayetlerde bulunduğunu görürüz.³⁹ Oysaki akademik araştırmalar, Ebû Hanîfe'nin Ca'fer'den gelen rivayetlerinin sayısının nihayet üçe çıkabildiğini⁴⁰ tesbit etmiştir. Kezâ Muhammed Ebû Zehra diyor ki: "İmâmiyye mezhebinin kitaplarına göre Ebû Hanîfe ondan tam iki yıl hiç ayrılmamıştır. Ebû Hanîfe'nin bu iki yılı işaret ederek 'Şayet o iki yıl olmasaydı, Nu'man helâk olurdu' dediğini rivâyet ederler. Herhalde bu iki yıl, Ebû Hanîfe'nin dini uğruna hicret etmek ve İbn Hubeyre'nin kendisine işkence yapmasından kaçmak için Irak'tan çıktığı yıllardır. Çünkü o Irak'tan çıkınca Hicaz diyarına gelmiş orda kalmıştı. Belki de bu süre içinde İmam Ca'fer'den ayrılmamıştı."⁴¹ Görüldüğü gibi Ebû Zehra'nın yorum ve değerlendirmesi, "İmâmiyye mezhebinin kitaplarına göre" diye ifade edip başka bir kaynak vermeksizin yaptığı nakil üzerine gerçekleşmektedir.

Görünen odur ki, Ebû Hanîfe ile Ca'fer es-Sâdık arasındaki sevgi-saygı merkezli bu münasebet, Ca'fer es-Sâdık lehine abartılarak Ebû Hanîfe'nin hocası diye tanıtılmış,⁴² hatta bazı tali kitaplarda sağlam bir mesnedi olmasına rağmen Ebû Hanîfe'nin annesinin Ca'fer es-Sâdık ile evlendiği⁴³

³⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6: 25.dv 7

³⁹ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Ca'fer Sâdık* (çev. İbrahim Tüfekçi), 41.

⁴⁰ Bkz. Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 19 dn.; Korkmaz-Yılmaz, "Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 5/2 (Aralık 2019), 1168-1169.

⁴¹ Ebû Zehra, *İmam Ca'fer Sâdık*, 41.

⁴² Muhammed Ebû Zehra (bkz. *Ebû Hanîfe*, 72), aralarında geçen sorulu-cevaplı müzakereden sonra Ebû Hanîfe'nin Ca'fer-i Sâdık'ı kastederek söylediği "İnsanların en âlimi, onların ihtilaflarını en iyi bilenidir." sözünü nakleder ve "Ulemâ, akrabaları da olsa Ca'fer'i Ebû Hanîfe'nin hocaları arasında saydı." der. Ne var ki İbn Teymiyye'nin de belirttiği gibi, ikisi arasında hocalık-talebelik ilişkisinin yaşanmadığı ve Ca'fer Sâdık'ın babası Muhammed el-Bâkır (Ebû Ca'fer) hayatta iken Ebû Hanîfe'nin fetva verdiği bilinir. İbn Teymiyye şunu da ekler: "Ebû Hanîfe'nin ne Ca'fer es-Sâdık'tan ne de babasından tek bir mesele aldığı bilinmemektedir." Bahis konusu bilgi ve müzakere için bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 4: 143; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6: 260. Zehebî (bkz. *A.g.e.*, 6: 256) Ca'fer es-Sâdık'tan hadis rivayet edenler arasında Ebû Hanîfe'yi sayar.

⁴³ Ebû Hanîfe'nin annesinin kocası Sâbit'in vefatından sonra Ca'fer es-Sâdık ile evlendiği bilgisinin temel kaynaklarda yer almayıp iki adet tali eser (İbn Şehrâsûb, *Menâkıb*, 4: 269; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, 594.) dışında hiçbir yerde rastlanmadı.

iddia edilerek adeta algı, olgunun önüne geçirilmiştir.

Ayrıca Ebû Hanîfe'ye atfedilen “İki yıl olmasaydı Nu'mân helâk olurdu (Levle's-senetân leheleke'n-Nu'mân)” sözünün, özellikle İmâmiyye Şîası ve bazı tasavvuf erbâbı⁴⁴ tarafından adeta bir istismar malzemesi olarak tedavülde tutulduğu ve yaygın biçimde dile getirildiği görülür. Oysaki her şeyden önce bu sözün Ebû Hanîfe'ye nispet edilmesi doğru değildir. İlk dönem Ehl-i sünnet ve İmâmiyye Şîası'nın temel kaynaklarında yer almayan bu söz, muahhar dönemin bazı tali kitaplarında⁴⁵ yer almaktadır.

Hâlbuki son devir Osmanlı hadis ulemâsından Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/1952), “İki yıl olmasaydı Nu'mân helâk olurdu” diye nakledilen sözün güvenilir hiçbir âlimin kelâmı, görüş ve tespitleri arasında yer aldığına muttali olmadım⁴⁶ diyerek bu meseleyi vuzuha kavuşturmuştur.

Rivayet tekniği bakımından ilmî bir değeri olmayan bu menkibevî sözün, muâsır Şîî yazar Muhammed Rızâ el-Hakîmî tarafından *Levle's-Senetân Leheleke'n-Nu'mân* adıyla 424 sayfalık bir kitap çalışması yapıldığı görülür. Bu kitabında el-Hakîmî diyor ki: “Ebû Hanîfe ‘İki yıl olmasaydı, Nu'mân helâk olurdu’ sözüyle iki yıl yanından ayrılmadığı İmam Sâdık'tan ilim almayı kasteder. (...) Medîne'de iki yıllık zaman zarfında Ebû Hanîfe, İmam Sâdık'ın (a.s.) emrini tuttu, onun vasiyet ve tavsiyesinden faydalandı. Bundan dolayı ‘İki yıl olmasaydı Nu'mân helâk olurdu’ sözüyle de bunu ilan etti.”⁴⁷

ğına dair bkz. Korkmaz-Yılmaz, *Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi*, 1164.

⁴⁴ Nitekim konu hakkında şu değerlendirme yapılır: “Onun zühd ve takvâ sahibi olması ve tarikat silsilelerinde önemli bir yeri olan Ca'fer es-Sâdık'la ilmî görüşmelerde bulunması, Ebû Hanîfe'nin hayatının son iki yılında tasavvufa yöneldiği ve bu dönemi kastederek, “İki yıl olmasaydı Nu'mân helâk olmuştu” dediği şeklinde bazı iddiaların ileri sürülmesi zemin hazırlamıştır. Ancak yaşadığı yılların zühd ve takvâ dönemi olduğu ve tasavvufun ayrı bir disiplin halinde henüz ortaya çıkmadığı düşünülmünce bu iddianın doğruluğunu kabul etmek mümkün görünmemektedir” (Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 133). Benzer bir yorum için bkz. Mürteza Bedir, *Ebû Hanîfe*, 191-193.

⁴⁵ Mesela onlardan birisi: el-Âlûsî, Ebû'l-Meâlî Cemalüddîn Mahmûd Şükrî, *Muhtasar-ru'î-Tuhfeti'l-İsnâaşeriyye*, 8. Bazı akademik çalışmalarda ise söz konusu esere atıfla yetinilir: “Abbâsiler döneminde yaşayan, fıkihtaki dört mezhep imamı da Hz. Peygamber nesli ile ilgili hususlarda sürekli hassas davranmışlar, onlara yakınlık ve seve gilerini beyân etmekten imtina etmedikleri gibi, seyid ve şeriflere saygı ve ihtiram mın, Resûlullah'a (s.a.s.) saygı ve ihtiram manasına geldiğini vurgulamışlardır. Bune lardan meselâ İmam Ebû Hanîfe (r.a.) Hz. Peygamber torunu İmam Ca'fer es-Sâdık'la birlikte olduğu iki yılı kastederek “O iki yıl olmasaydı, Nu'man helâk olurdu” ifadesini kullanmış(tır).” Bkz. Yusuf Açıklı, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, 335.

⁴⁶ Kevserî, *İrgâmu'l-merîd*, 41.

⁴⁷ Hakîmî, *Levle's-Senetân Leheleke'n-Nu'mân*, 88, 152. Bu kitapta Hakîmî, Kur'an âyetinin (el-A'râf sûresi, 7/12, 16-17) tefsirinden yola çıkıp “sapturma (iğvâ)” ile Eş'arîle-

Aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin, Medine'de geçirdiği iki yıl boyunca Ca'fer Sâdık'ın ilim meclislerine devam ettiğini ve onun "İki yıl olmasaydı Nu'mân helâk olurdu" dediğini ifade eden Abdülhalîm el-Cündî ise "Ebû Hanîfe'nin diri kalıp helâk olmaktan kurtulduğu iki yılın, Şîa fikhını tahsil ettiği, geçmiş yılların ikmal ve telafi niteliğini taşıdığı"⁴⁸ şeklinde yorumlar doğrusu bu yorumun, Ebû Hanîfe'nin hayatıyla bağdaşması mümkün değildir. Zira söz konusu iki yıldan önceki hayatında Ebû Hanîfe'nin fetva ve ictihad ehliyetinin müsellemler, ilmî ve ahlâkî şahsiyetinin mükemmel, zühd, vera' ve takvâ temelli hayat tarzının maruf olduğunu söylemek, izahtan varesten bir durumdur.

Ali b. Ebî Tâlib'in arkasında namaz kılan ve onun öğrencileri arasında bulunan Kûfeli hadis âlimi Ebû Amr eş-Şa'bî'nin (ö. 104/722)⁴⁹ şu tavsiyesi, "fazilet" demek olan "orta yolu" vurgulaması açısından önem arz etmelidir:

"Peygamberinin Ehl-i beyt'ini sev, fakat râfîzî olma; Kur'ân ile amel et fakat harûrî (hâricî) olma; sana gelen iyiliği Allah'tan, kötülüğü ise kendinden bil, fakat kaderî olma ve Habeşli bir köle olsa dahi devlet başkanına itaat et."⁵⁰

Ca'fer es-Sâdık'ın da şöyle dediği nakledilmektedir: "Ebû Bekir ile Ömer'den teberri edenlerden Allah beri olsun!" Bu sözün ondan tevatür yoluyla geldiğini belirten Zehebî (ö. 748/1348), yaptığı şu değerlendirme ile Ebû Amr eş-Şa'bî'nin vurguladığı "orta yol" çizgisini teyit etmektedir:

"Allah şahîd, bu sözünde Ca'fer es-Sâdık, sadıktır. Onun hiçbir kimseye müdarası yoktur. Allah râfîzîlerin müstehakkını versin!"⁵¹

SONUÇ

Ehl-i beyt'i sevmek, haksızlığa maruz kalan Ali evladına ilgi göstermek ve onların hukukunu korumak, Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve saygının bir parçası ve bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Esasen hürriyet, adalet, merhamet, takva, istişare, azim ve kararlılık, kadirşinaslık, kanaat, kerem, izzet, vakar, vefa ve tevazu, Ebû Hanîfe'nin kimlik ve

---

ri, "Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın." sözündeki kıyasla da Hanefîleri kastederek "Şüphesiz şeytan usûlde Eş'arî, furûda Hanefî'dir." diye bir cümleye yer verir. Bu dışlayıcı ve kıskırtıcı cümle, bir yerde onun dar ufkunun ve "öfkeli" ruh dünyasının dışı vurumu demektir. Bilgi için bkz. Zekeriya Güler, *Hadis Tetkikleri*, 204-209.

⁴⁸ Cündî, *el-İmâm Ca'fer es-Sâdık*, 145-146. Burada kaydedilmelidir ki, 12 Aralık 2011'de İstanbul'da "İki yıl olmasaydı, Nu'mân helâk olurdu" sözünün mahiyeti üzerine tarafımızdan kendisine yöneltilen suâle, yadırgayıcı bir üslupla "Daha çok avâm-ı nâsın konuşup kabul ettiği menâkıp kabilinden bir bilgi" diye cevap veren Dr. Haydar Hubbullah gibi mutedil Şîî âlimler de vardır.

⁴⁹ Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4: 296.

⁵⁰ İbn Maîn, *Târîh*, 3: 248; İbn Asâkir, *Târîhu medînet-i Dimaşk*, 25: 372.

⁵¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6: 260.

kişiliğini oluşturan mümeyyiz vasıfları arasındadır. Onun bu vasıfları, Ehl-i beyt mensuplarına yönelik baskı ve sıkıntılar karşısında, kendisinin halife ve valileri tarafından dikkatle takip edilmesine rağmen onlara duyduğu kalbî yakınlık ve bağlılık gereği onu maddi-manevi destek vermeye sevk etmiştir.

Ömrünün elli iki yılını Emevîler, on sekiz yılını Abbâsîler döneminde geçirerek yaşadığı asırda Emevî devletinin yıkılışına Abbâsî devletinin ise kuruluşuna şahit olan Ebû Hanîfe, Ali Oğulları'ndan Zeyd b. Ali, onun kardeşi Muhammed el-Bâkır, onun oğlu Ca'fer es-Sâdık, Ebû Muhammed Abdullah b. Hasan b. Hasan, onun oğlu Muhammed b. Abdullah en-Nefsüzzekiyye gibi Ehl-i beyt'e mensup âlimlerle görüşüp ilim meclislerinde müzakerelerde bulunarak onlarla hemhâl olmuştur.

Emevîler ve Abbâsîler döneminde Ebû Hanîfe ile Ca'fer es-Sâdık arasında oluşan sevgi-saygı merkezli akran âlim münasebeti, zamanla Ca'fer es-Sâdık lehine abartılarak Ebû Hanîfe'nin hocası diye tanıtılmış ve onunla geçirdiği iki yılın sonundaki "sülûk" tecrübesi ima edilerek "İki yıl olmasaydı Nu'mân helâk olurdu (Levle's-senetân leheleke'n-Nu'mân)" sözü, özellikle İmâmiyye Şîası ve bazı tasavvuf erbâbi tarafından dile getirilmiştir. Oysaki bu sözün Ebu Hanîfe'ye nispet edilmesi doğru değildir. Nitekim Muhammed Zâhid el-Kevserî gibi sufi tecrübeye sahip bir Osmanlı âlimi, bu sözün güvenilir hiçbir âlimin görüş ve tespitleri arasında yer almadığını belirtmiştir.

Doğrusu, haksızlığa maruz kalan kesimler karşısında İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin sahip olduğu ahlâk ve hukuk eksenli mücadele anlayışı, kendisini takip edenler üzerinde etkili olmuş, "ta'mîr-i bilâd ve terfih-i ibâd" hedefini gerçekleştirecek İslâm ilim ve irfan medeniyetinin gelişim sürecinde rol oynamıştır. Nitekim Kûfeli zâhid Abdullah el-Huraybî (ö. 213/828), "Ehl-i İslâm'ın, Ebû Hanîfe için namazlarının ardından Allah'a dua etmeleri vaciptir" (Hatîb Bağdâdî, *Târîh*, 15: 472) derken, galiba ümmetin ona olan vefa borcunu hatırlatmak istemiştir.

KAYNAK

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Kahire 1313.

Açikel, Yusuf. *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*. Ankara: 2009.

el-Âlûsî, Ebû'l-Meâlî Cemalüddîn Mahmûd Şükrî. *Muhtasarı t-Tuhfeti'l-İsnâşeriyye*. (Nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb), İstanbul: 1976.

Aycan, İrfan. "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 428.

el-Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed el-Basrî. *el-İnsâf fimâ yecibu i'tikâduhû ve lâ yecüzü el-cehlu bih*. (Takdim: Muhammed Zâhid el-Kevserî), Kahire: 1950.

Bedir, Mürteza. *Ebû Hanîfe: Entelektüel Biyografi*. Ankara: 2019.

el-Bezzâzî (İbnü'l-Bezzâzî), Hâfızuddîn Muhammed el-Kerderî el-Hâ-

- rizmî. *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Beyrut: 1981.
- el-Cündî, Abdülhalîm. *el-İmâm Ca'fer es-Sâdik*. Kahire: 1986.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah. *Sünen*. Kahire: 1987.
- Doğrusözlü, Zekeriya, "Ehl-i Beyt Mensuplarının Dönemin İktidarları ile Olan İlişkileri". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* Güz 2016/7(2).
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osman el-Bettî* (Nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî. (Çev. Mustafa Öz, *İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri* içinde), İstanbul: 1981.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe Hayâtuhû ve asruhû ârâuhû ve fik-huh*. Dâru'l-fikr el-Arabî, ts.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed. *es-Silâtü ve'l-büşer fi's-salâti alâ hayri'l-beşer*. Thk. Muhammed Nureddin el-Cezâirî – Abdülkâdir el-Hiyârî – Muhammed Mutî' el-Hâfız, Matbaatü Dâri'l-Kur'ân, 1980.
- Güler, Zekeriya. *Hadis Tetkikleri*. İstanbul: 2015.
- el-Hakîmî, Muhammed Rızâ, *Levle's-Senetân Leheleke'n-Nu'mân*. bas-kı y.y., 1985.
- Hakyemez, Cemil, Abbasi Devletine Yönelik Ali Oğulları veya Şîi Tehdidî". *AÛSBED*. 9/1 (2007).
- el-Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu medîneti's-selâm*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Tunus: 2015.
- Öz, Mustafa, "Ehl-i Beyt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 498-501.
- Öz, Mustafa. "Cafer es-Sâdik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 1-3.
- Öz, Mustafa. "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 490.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmiu beyânî'l-ilmî ve fadlih ve mâ yenbeğî fi rivâyetihî ve hamlih*, Kahire: 1402.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İntikâ fi fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ Mâlik ve's-Şâfiî ve Ebî Hanîfe*. Beyrut: ts.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Târîhu medînet-i Dımaşk*. Beyrut: 1995-1998.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Amr eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. Nşr. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, Beyrut: 1405/1985.
- İbn Maîn, Yahya. *Târîh*, Thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: 1399/1979.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed. *Minhâcü's-sünne en-nebeviyye fi nakzı kelâmi's-şîa ve'l-kaderiyye*. Bulak, Mısır: 1322.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid. *İrgâmu'l-merîd fi şerhi'n-Nazmi'l-atîd li tevessüli'l-mürîd bi ricâli't-tarîkati'n-nakşebendiyye el-hâlidîyye ez-zıyâiyye*. İstanbul: 1328.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Zeynelâbidîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 365.

Korkmaz, Zehra – Yılmaz, Hayati. “Ca‘fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe Arasındaki Hoca-Talebe İlişkisi”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019).

Mâlik b. Enes. *el-Muvatta’*. Mısır: 1370.

el-Mekkî, Muvaffak b. Ahmed. *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Beyrut: 1981.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh*, Kahire: 1955.

Özdemir, Yaşar. *Ehl-i Beyt Kavramının Teolojik Analizi* (Basılmamış yüksek lisans tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Çorum: 2014.

Pekcan, Ali. “İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin Kişisel ve Toplumsal Yaşamına Bir Bakış”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* sayı: 19, 2012.

es-Sâlihî, Muhammed b. Yûsuf ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Ukûdü'l-cümân fi menâkıbu'l-İmâm el-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Medine: ts.

es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed. *el-Kavlü'l-bedî' fi's-salâti ale'l-habîbi's-şefî'*. Beyrut: 1407/1987.

Sifil, Ebubekir. “Ehl-i Sünnet'in Ehl-i Beyt'e Bakışı”. *Rihle*. 5/17 Ocak-Mart 2014.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. *Sünen*. İstanbul: 1992.

Uludağ, Süleyman. “Âl-i abâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 306-307.

Uyanık, Mevlüt. “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû Hanîfe'nin Siyasi Duruşu”. *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi* (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, 16-19 Ekim 2003, Mudanya), Bursa 2005.

Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt: İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı*. İstanbul: 2018.

Uzunpostalcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 131-138.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: 1994.

Varol, M. Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Gerçeği*. İstanbul: ts.

Varol, M. Bahaüddin. “İslam Tarihi'nin İlk İki Asrında Ehl-i Beyt'e İdeolojik Yaklaşımlar”, *Marife Dergisi* 3/3 (Kış 2004).

Yavuz, Adil. “Kisâ Hadisi Rivayetleri ve Ehl-i Beyt Kimliği”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, (2005).

Yavuz, Adil. “Ehl-i Sünnet'e Göre Ehl-i Beyt'in Konumu -Sekaleyn Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Marife*. 5/3, (Kış 2005), 333-360.

ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Beyrut: 1985.

ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: 2003.

ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve sâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasen*. Kahire: ts.